

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2020.29.19>

Kazimierz RĘDZIŃSKI

<https://orcid.org/0000-0002-2625-8451>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

e-mail: k.redzinski @ujd.edu.pl

Działalność Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie (1892–1918)

Słowa kluczowe: Towarzystwo Szkoły Ludowej, Lwów, oświata pozaszkolna.

Organizacja stowarzyszenia

Pod koniec XIX w. w Galicji nastąpił spontaniczny rozwój stowarzyszeń gospodarczych i oświatowych. W ten sposób przejawiało się organizowanie się społeczeństwa w celu modernizacji życia. Był to ruch oddolny, obejmujący wszystkie sfery aktywności mieszkańców. Jednym z takich stowarzyszeń było Towarzystwo Szkoły Ludowej, powstałe w 1891 r. dla uczczenia setnej rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja (zatwierdzenie statutu nastąpiło w 1892 r.).

Znaczący udział w powstaniu organizacji miało środowisko lwowskie. Na wiecu akademickim w 1889 r. student Maksymilian Gumplowicz zaproponował powołanie „polskiego Schulvereinu” na wzór towarzystw niemieckich i czeskich¹.

Izba Adwokacka we Lwowie w trakcie przygotowań do obchodów rocznicy konstytucji zaproponowała 14 marca 1891 r. spotkanie delegatów organizacji i stowarzyszeń zajmujących się przygotowaniem uroczystości. Apel podpisali: Jan Czaykowski, Henryk Gottlieb, Stanisław Bieliński, Aleksander Pomianowski i Juliusz Popiel². Władze policyjne zakazały jednak planowanego spotkania.

¹ Z. Próchnicki, *Dwudziestopięciolecie Towarzystwa Szkoły Ludowej*, Lwów 1916, s. 3.

² R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Wrocław [i in.] 1990, s. 147.

W wyniku poufnych zebrań środowiskowych 19 kwietnia ogłoszono skład komitetu obchodów rocznicowych, stanowili go: Alojzy Rybicki – jako przewodniczący, Leoncjusz Wybranowski i Apolinary Stokowski – wiceprzewodniczący, oraz sekretarze: Robert Czajkowski, Godzimir Małachowski, Leon Syroczyński i Józef Szeremeta³.

Na lwowskie uroczystości złożyły się odczyty publiczne wygłoszone przez: Włodzimierza Dzeduszyckiego w ratuszu, Stanisława Szczepanowskiego w sali Sokoła, Władysława Ostrożyńskiego w sali kasyna miejskiego, Tadeusza Romanowicza w Stowarzyszeniu Rzemieślników „Skała” oraz Juliusza Starkla w stowarzyszeniu „Gwiazda”. Uczestnikom wykładów bezpłatnie wręczano broszurę Ludwika Finkla *O Konstytucji 3 maja*, wydaną przez Macierz Szkolną. Projekt ten realizowali dalej działacze lwowscy: Ernest Adam, Michał Fabiański, Kornel Stroka, Tadeusz Dwernicki, Michał Danielak⁴.

Podobny komitet powstał w Krakowie. W październiku 1890 r. stanowili go: Ernest Adam, Stanisław Armołowicz, Adam Asnyk, Stefan Buszczyński, ks. Tadeusz Chromecki, Adam Doboszyński, Juliusz Kossak, Jacek Malczewski, Jan Matejko, Mieczysław Pawlikowski, Stanisław Smolka, Franciszek Stefczyk, Ferdynand Weigel, Jan Wojtyga, Jan Zięba⁵. Oprócz przygotowań do obchodów uroczystości komitet krakowski podjął uchwałę o powołaniu Towarzystwa Przyjaciół Szkoły Ludowej. Po przedstawieniu statutu organizacji i dokonaniu kilku zmian zaleconych przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Wiedniu zaakceptowano powołanie organizacji 21 stycznia 1892 r.

Pierwszy statut przewidywał: pomoc gminom w zakładaniu szkół, zaopatrywanie ich w pomoce naukowe, pomoc dla biednych uczniów, popieranie dokształcania nauczycieli, zakładanie bibliotek i czytelni, wspieranie czasopism ludowych.

Po kolejnych zmianach w statucie w 1908 r. przyjęto 16-punktowy zakres zadań; obejmował on:

- zakładanie i utrzymywanie szkół polskich,
- prowadzenie przemysłowych kursów uzupełniających,
- przekazywanie szkołom książek i pomocy dydaktycznych,
- prowadzenie kursów dla analfabetów,
- prowadzenie szkół średnich i kursów nauczycielskich,
- dokształcanie na kursach nauczycieli szkół ludowych,
- nagradzanie nauczycieli za pozaszkolną pracę oświatową,
- prowadzenie burs, ochronek i ogródków freblowskich,
- prowadzenie odczytów i domów ludowych,
- prowadzenie bibliotek i czytelni,

³ Tamże, s. 148.

⁴ Tamże; M. Zwiercan-Witkowska, *Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1939*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2003, R. LIII, s. 136 i in.

⁵ R. Terlecki, dz. cyt., s. 149.

- urządzenie obchodów narodowych i przedstawień teatralnych,
- organizowanie wycieczek,
- wydawanie i wspieranie czasopism ludowych oraz wydawnictw popularnych,
- organizowanie kongresów i wieców oświatowych⁶.

Pierwszy zarząd główny wybrano na walnym zgromadzeniu w Krakowie 13 marca 1892 r. Przewodniczącym został Adam Asnyk, jego zastępcą August Sokołowski, a sekretarzem Lesław Boroński. Członkami zarządu byli: Ernest Adam, Wojciech Biechoński, ks. Tadeusz Chromecki, Michał Danielak, Wincenty Jabłoński, Przemysław Kotarski, ks. Jan Kufel, Włodzimierz Lewicki, Józef Łokietek, Mieczysław Pawlikowski, Stanisław Paszkowski, Tadeusz Romanowicz, Jan Rotter, Antoni Ryszard i Jan Skórliński. Skład zarządu wybierany był na jeden rok, na kolejnych walnych zgromadzeniach powoływano nowych członków, permanentnie więc ulegał licznym zmianom. Ostatni przed wybuchem I wojny światowej zarząd wybrano 11 i 12 lipca 1914 r. na Walnym Zjeździe TSL w Białej, miał on przedłużoną kadencję do 1919 r. Prezydium zarządu głównego stanowili wówczas: Ernest Bandrowski – prezes, Ernest Adam i Jerzy Piwocki – wiceprezesi, Zdzisław Próchnicki, Stanisław Rymar i Kazimierz Wyczyński – sekretarze, Edmund Piechnik – skarbnik, Jan Opieński – zastępca skarbnika, Tadeusz Tabaczyński – rachmistrz, Franciszek Maślanka – zastępca rachmistrza⁷. W 36-osobowym zarządzie głównym znaleźli się m.in. Jan Piepes-Poratyński ze Lwowa i Wincenty Witos z Wierchosławic⁸.

W pierwszym okresie I wojny światowej, w latach 1914–1915, powołano Delegację Zarządu Głównego TSL w osobach Anieli Aleksandrowiczówny i Antoniego Januszewskiego, początkowo z siedzibą w morawskiej Ostrawie, a później w Białej, w celu kierowania pomocą dla uchodźców wojennych z Galicji oraz wspierania czynnych szkół TSL na Śląsku Cieszyńskim⁹.

Statutowym terenem działalności do 1918 r. była Galicja i Śląsk Austriacki, a ponadto miejscowości zamieszkałe przez ludność polską na Morawach, na Bukowinie, w Bośni oraz w Wiedniu.

Organizacja stowarzyszenia była trójstopniowa. Na czele działał zarząd główny z siedzibą w Krakowie, dzielący się początkowo (do 1902 r.) na dwie autonomiczne sekcje: wschodnią we Lwowie oraz wydział ścisły w Krakowie. Pośrednią komórką od 1903 r. były zarządy okręgowe, zrzeszały one wszystkie koła na swoim terenie. Ich zadaniem było kierowanie pracą oświatową kół. W 1903 r. powołano 17 zarządów okręgowych, w późniejszym okresie część

⁶ M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891–1911)*, Kraków 1911, s. 19.

⁷ *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Szkoły Ludowej za lata 1914 i 1915*, Kraków 1916, s. 9.

⁸ Tamże, s. 8.

⁹ Tamże.

skomasowano i działało 13: bialski, brzeżański, jarosławski, nowosądecki, nowotarski, rzeszowski, sanocki, stanisławowski, stryjski, tarnopolski, tarnowski, złoczowski, żółkiewski. Pod bezpośrednim nadzorem zarządu pozostawały koła w okręgu Śląska Cieszyńskiego i na Morawach¹⁰.

Najniższą komórką organizacyjną stowarzyszenia były koła terenowe. Realizowały one bezpośrednią działalność. Autonomia kół pozwalała zrzeszonym w nich działaczom na szerszą inicjatywę kulturalno-oświatową, zgodnie z potrzebami danej miejscowości.

W pierwszym roku działalności (1892) powstały 23 koła terenowe, skupiające 3000 członków. W następnych latach odnotowywano systematyczny rozwój. Rejestr płacących składki w 1893 r. wykazywał 33 koła i 4854 członków, w 1894 – odpowiednio 53 i 5832, w 1900 – 76 i 7671, a w 1902 r. 116 kół i 10 667 członków. W roku 1913 istniało 291 kół zrzeszających 41 702 członków¹¹.

Członkiem stowarzyszenia mógł zostać każdy pełnoletni mieszkaniec Galicji bez względu na wykształcenie, stan majątkowy, płeć, wyznanie i narodowość. Członkowie zwyczajni płacili składkę roczną w wysokości 2 koron. Do 1914 r. wyróżniano ponadto: członków założycieli, dożywotnich i honorowych. Założyciele płacili jednorazowo 200 koron, a dożywotni 40 koron. Godnością członka honorowego obdarzano osoby szczególnie zasłużone dla stowarzyszenia. Po 1918 r. zlikwidowano status członków założycieli i dożywotnich. Pozostawiono godność członka honorowego. Do 1916 r. wyróżniono w ten sposób 10 osób, którymi byli: abp Józef Bilczewski, Ernest Adam, Adam Asnyk, Ernest Bandrowski, Erazm Jerzmanowski, Maria Konopnicka, Zygmunt Miłkowski, Eliza Orzeszkowa, Konrad Prószyński (K. Promyk), Maria Siedlecka¹².

Wśród członków założycieli wymieniono do 1915 r. 25 osób. Byli to: Adam Asnyk, Leopold Baczewski ze Lwowa, hr. Stanisław Badeni, hr. Michał Baworowski z Podwołoczysk, Władysław Belza ze Lwowa, hr. Tadeusz Czerkawski-Golejewski, książę Adam Czartoryski z Sieniawy, Rudolf Gall z Tarnopola, Stanisław Głębiński, ks. Stanisław Gromnicki z Buczacza, Samuel Horowitz ze Lwowa, Henryk Kolischer z Gródka Jagiellońskiego, Natan i Maria Loewenstein ze Lwowa, księżna Lubomirska z Przeworska, książę Jerzy Lubomirski z Rozwadowa, Ignacy Paderewski, Jan Gwalbert-Pawlikowski z Medyki, hrabina Franciszka Potulicka z Glinian, księżna Puzynina z Piadyk k. Kołomyi, książę Władysław Sapieha i księżna Elżbieta Sapieżyna z Krasiczyna, ksiądz Zygmunt Schlecht z Buczacza, hrabia Władysław Zamoyski z Zakopanego, Maria i Stanisław Szczepanowscy. Wsparcia finansowego udzielały instytucje i organizacje publiczne – Rady Powiatowe w: Bochni, Chrzanowie, Drohobyczu,

¹⁰ M. Stępowski, dz. cyt., s. 24.

¹¹ R. Terlecki, dz. cyt., s. 150; W. Sikora, *Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1929*, Kraków 1929, s. 12.

¹² *Sprawozdanie Zarządu Głównego...*, s. XXXVII.

Gródka Jagiellońskim, Husiatynie, Jaśle, Przemyślanach, Tarnopolu, Tarnowie, Żydaczowie; rady Miasta w: Bochni, Drohobyczu, Krakowie, Lwowie, Tarnowie, Tłumaczu. Składki członkowskie wpłacały: Galicyjskie Kasy Zaliczkowe, Galicyjski Bank Ziemski, Izba Handlowa i Przemysłowa w Brodach, Kasy Oszczędności w Drohobyczu, Przemyślu, Samborze, Tarnowie, Kopyczyńcach, Rawie Ruskiej, Sieniawie, Bochni, Gródka Jagiellońskim, Wadowicach, Żydaczowie¹³.

Największymi kołami były Koła Pań w Krakowie i we Lwowie. W Krakowie 1947 członkiń w latach 1892-1902 złożyło składki w wysokości 46 308,80 koron, tj. po 15,71 k. na osobę. We Lwowie zaś w tym samym okresie I Koło Pań zebrano kwotę 11 587 k. od 733 członkiń, co średnio wyniosło 1,58 k. na osobę¹⁴.

Początek XX w. przyniósł przyspieszenie rozwoju TSL, które wskazywało na jego popularność w społeczeństwie. Społeczeństwo polskie darzyło stowarzyszenie dużym poparciem materialnym i moralnym. Aspekt materialny przejawiał się w składkach, ofiarach na: Dar Narodowy w dniu 3 maja, Dar Grunwaldzki (od 1909 r.), Dar Noworoczny i Daninę Oświatową, ponadto były to indywidualne zapisy gotówki, gruntów i domów. W ofiarności tej brali udział przedstawiciele wszystkich warstw społecznych.

W 1893 r. znaczącą ofiarę złożył Erazm Jerzmanowski, w kwocie 20 000 k. na fundusz zakładowy stowarzyszenia¹⁵. Ponadto 2000 koron przekazał on na budowę szkoły w Ulicku-Seredkiewiczu w powiecie Rawa Ruska, a w 1894 r. ofiarował 4000 k. na zakup gruntu pod budowę szkoły w Białej oraz 1000 koron na wydanie czasopisma „Polski Lud”¹⁶. Na budowę szkoły w Białej miejscowy ksiądz dziekan Jan Temple przekazał 2000 k., a Herman Czech podarował materiały budowane o wartości 1000 k.¹⁷ Krakowskie Koło Pań TSL zebrało 14 500 k. na budowę szkoły. We wrześniu 1898 r. szkoła w Białej została otwarta.

W 1894 r. w Przemyślu Koło Pań TSL otrzymało darowiznę 2000 koron oraz księgozbiór od Stefanii Tur-Przedrzymuskiej. Właściciele kopalni ropy w Schodnicy, Stanisław Szczepanowski, Odrzywolski i Wolski, własnymi środkami wybudowali szkołę i oddali ją na własność TSL¹⁸.

W 1898 r. stowarzyszenie otrzymało dwa duże legaty – Józef Zubrzycki w Nowym Sączu zapisał TSL kwotę 12 620 k., a adwokat dr Karol Neumann z Gorlic zapisał 83 120 k.¹⁹

¹³ Tamże, s. XXXVII-XLI.

¹⁴ P. Ciompa, *Pierwsze dziesięciolecie Towarzystwa Szkoły Ludowej pod względem finansowym (1892–1902)*, Kraków 1904, s. 10.

¹⁵ M. Stępowski, dz. cyt., s. 47.

¹⁶ Tamże, s. 48.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 49.

Od 1900 r. TSL organizowało corocznie krajową zbiórkę środków w postaci Daru Narodowego Trzeciego Maja. W kolejne rocznice uchwalenia konstytucji organizowano powszechne zbiórki na zasadzie „po groszu, lecz wszyscy” na rzecz oświaty polskiej. Zbierane co roku ofiary dawały coraz większe sumy: w 1901 r. – 10 029 k., w 1902 – 12 988 k., w 1903 – 17 406 k., w 1904 – 19 768 k., w 1905 – 24 807 k., w 1906 – 26 238 k., w 1907 – 36 279 k., w 1908 – 43 040 k., w 1909 – 52 933 k., w 1910 – 50 564 k., w 1912 – 64 491 k., w 1913 – 60 464 k.²⁰

W 1901 r. Michał Dura, profesor Gimnazjum w Tarnopolu, przeznaczył na rzecz TSL 1000 koron, a Zofia Lewicka we Lwowie ofiarowała 2000 koron na rzecz Koła Pań we Lwowie, zaś Prus Wiśniowski 2918 koron²¹. W 1903 r. ofiary złożyli: Majchrowski w Tarnowie 1300 k., K. Klipunowski 2000 k., w 1905 r. Jan Krahelski 4730 k., z przeznaczeniem na szkołę polską w Morawskiej Ostrawie, Paweł Gumuła 1000 k., hr. Jan Aleksander Tarnowski – 2000 k.²². W 1906 r. anonimowy darczyńca złożył 1000 k. na budowę Domu TSL we Lwowie, a Erazm Kokosiński zapisał 5620 k. na cele ogólne²³.

W 1907 r. anonimowo, za pośrednictwem adwokata Koya, ofiarowano 30 000 rubli na rzecz budowy Seminarium Nauczycielskiego w Białej. W dwa lata po śmierci ofiarodawcy podano jego dane osobowe, był nim Zygmunt Grabie-Jałbrzykowski, przemysłowiec z Królestwa Polskiego, właściciel majątku ziemskiego w Ujeździe pod Krakowem²⁴. W 1907 r. Franciszek Preisedanz z Krakowa, właściciel Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego, przekazał swój zakład z kapitałem 10 000 koron na rzecz TSL celem jego dalszego prowadzenia²⁵. Z USA ks. F. Jachimiak ofiarował sumę 2176 k., zaś w 1909 r. delegacja Związku Narodowego Polskiego przybyła na uroczystości grunwaldzkie do Krakowa i złożyła kwotę 770 k.²⁶ W 1908 r. Balbina Wolszczanowa ze Lwowa zapisała legat w kwocie 40 000 k. na rzecz bursy TSL we Lwowie oraz 35 000 k. na rzecz Zarządu Głównego TSL. Dar w kwocie 5000 k. przekazał w tym samym roku K. Kostkiewicz z Jasła²⁷.

W 1908 r. hrabina Bronisława Starzeńska w Kołomyi darowała miejscowemu Kołu TSL pałacyk wraz z ogrodem o wartości 60 000 k. na urządzenie w nim domu ludowego²⁸. W 1909 r. złożono następujące darowizny: Maria Orpiszewska z Krosna przekazała budynek w Czarnorzekach, a Włodzimierz Gniewosz – były poseł do parlamentu w Wiedniu – zapisał budynek w Złotym

²⁰ Tamże, s. 7.

²¹ Tamże, s. 50.

²² Tamże, s. 51.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże, s. 52.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, s. 53

Potoku z przeznaczeniem na otwarcie polskiej placówki narodowej. W tym samym roku Leopold Krzyżanowski i Stanisław Służewski przekazali w testamencie kwoty 4000 k. i 4720 k. na rzecz TSL²⁹.

W 1910 r. Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń w Krakowie przekazało TSL kwotę 50 000 k. na rzecz polskich szkół kresowych. Od 1898 r. Sejm Krajowy udzielał towarzystwu subwencji na zakładanie i utrzymywanie szkół. Były to kwoty początkowo niewielkie, ale stopniowo rosły. W 1898 r. TSL uzyskało 23 000 k., w roku następnym zaledwie 7000 k., a w 1900 r. nie uzyskano żadnej subwencji. W 1901 r. wynosiła ona 11 200 k., w następnych latach systematycznie wzrastała, do kwoty 88 900 k. w roku 1910³⁰.

Od 1909 r. istotnym źródłem dochodu były ofiary społeczeństwa na Dar Grunwaldzki. 5 maja 1909 r. Bronisław Schwanitz-Szwantowski z Krakowa złożył w redakcji „Nowej Reformy” 2000 k. na rzecz TSL³¹. Była to reakcja na inicjatywę poety niemieckiego Piotra Roseggera z Wiednia, aby jego rodacy składali cegiełki po 2000 k. na milionowy fundusz szkół kresowych popieranych przez Schulverein. Niemiecki Związek Szkolny działał na terenach zamieszkałych przez mniejszość niemiecką, chodziło o szkoły niemieckie w Bielsku i na Morawach.

Grono profesorów Uniwersytetu Lwowskiego w 1909 r. złożyło na rzecz TSL kwotę 5400 k., ogłaszając jednocześnie w miejscowym „Słowie Polskim” apel, aby społeczeństwo ofiarowało milion koron na szkoły kresowe. Do końca 1909 r. zadeklarowano składki na sumę 1 198 642 k., a do 15 kwietnia 1914 r. – 1 656 942 k.³² Realizacja deklaracji była nieco mniejsza, jednakże do końca 1913 r. wydano 1 021 809 k.³³

Formy działalności kulturalno-oświatowej

Działalność programowa stowarzyszenia realizowana była w dwóch głównych obszarach. Były to kształcenie i wychowywanie dzieci i młodzieży oraz organizacja oświaty wśród dorosłych. Akcja szkolna w okresie do I wojny światowej miała charakter obrony przed wynarodowieniem na kresach wschodnich i zachodnich Galicji.

W ramach pracy kulturalno-oświatowej wśród dorosłych organizowano: kursy dla analfabetów, biblioteki, czytelnie, odczyty, wystawy, wiece, wieczorki patriotyczne, obchody narodowe, muzea regionalne, przedstawienia teatralne, domy ludowe. Duże znaczenie dla działalności oświatowej miało wydawanie od

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, s. 55.

³¹ Z. Próchnicki, dz. cyt., s. 13.

³² Tamże, s. 13.

³³ Tamże, s. 29

1901 r. czasopisma „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej”, w latach 1907–1939 pod zmienionym tytułem „Przewodnik Oświatowy”.

Cel działalności, wyrażony hasłem „przez oświatę do wolności”, miał w praktyce także inną treść: „przez oświatę do niepodległości”, której oficjalne popularyzowanie nie było jeszcze możliwe. W oświecaniu ludu widziano niezbędny warunek uświadomienia narodowego oraz możliwość wykształcenia obywatelskiego.

Początkowo główny wysiłek TSL skierowano na budowę szkół na terenach zróżnicowanych etnicznie. Już w 1894 r. z funduszy lwowskiego Koła Pań otwarto szkołę w miejscowości Ulicko-Seredkiewicz koło Rawy Ruskiej. W 1894 r. Zarząd Główny TSL podjął uchwałę o budowie szkoły w Białej (obecnie Bielsko-Biała), uruchomionej w 1898 r.

Do 1918 r. wybudowano 236 obiektów szkolnych, po dwa budynki gimnazjalne oraz seminariów nauczycielskich. W Galicji Wschodniej budynki szkolne przekazywano publicznym władzom oświatowym celem dalszego prowadzenia szkół, zaś na Śląsku Cieszyńskim oraz na Morawach TSL prowadziło je z własnych funduszy. Były to szkoły w: Białej, Ostrawie, Orłowej, Leszczynach, Przywozie, Hałcnowie, Witkowicach, Mariańskich Górkach.

Od 1910 r. wspierano oświatę polską na Bukowinie, w Czerniowcach uruchomiono gimnazjum, a szkoły polskie prowadzono w miejscowościach Ruda i Dawideny Zrąb³⁴.

W Galicji Wschodniej, w miejscowościach, gdzie nie było 40 polskich dzieci i władze oświatowe nie organizowały w szkołach tzw. klas eksponowanych w języku polskim, TSL organizowało „szkółki początkowe”. W 1904 r. było ich 48 dla 1500 uczniów, w 1907 r. liczba ich wzrosła do 92. W 1908 r. 56 szkółek przekształcono na szkoły ludowe³⁵.

Nauka w szkołach początkowych odbywała się w wynajętych budynkach, a nauczycielami byli najczęściej działacze TSL posiadający ukończone szkoły wydziałowe. Pracowali za małym wynagrodzeniem, a wielu z nich bezpłatnie.

Wraz z zakładaniem szkół zajęto się dziećmi szkolnymi, dostarczając im: podręczniki, przybory oraz odzież i obuwie. W 1902 r. rozpoczęto akcję zakładania ogródków freblowskich (przedszkola) dla dzieci w wieku od 3 do 7 lat, najpierw na Śląsku Cieszyńskim w środowisku robotniczym³⁶. W 1904 r. otwar-

³⁴ M. Stępowski, dz. cyt., s. 81.

³⁵ M. Bednarzak-Libera, *Oświata pozaszkolna w działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej (1891–1918)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach. Nauki Humanistyczne. Historia” 1996, nr 45, s. 88; też, *Formy działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej na wsi galicyjskiej w latach 1891–1914*, [w:] *Kultura i oświata wsi*, pod red. A. Meissnera, Rzeszów 1996, s. 229 i n.

³⁶ Początki placówek wychowania przedszkolnego w Galicji zob.: B. Sandler, *System Froebela w Galicji*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1959, t. II; M. Łapot, *Placówki wychowania przedszkolnego we Lwowie do roku 1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2016, nr 1–2, s. 63–87.

to pierwsze bursy dla młodzieży gimnazjalnej oraz ze szkół zawodowych. W 1913 r. prowadzono placówki w: Brzeżanach, Buczaczu, Rudkach, Rawie Ruskiej, Śniatynie, Kamionce Strumiłowej, Żółkwi, Lwowie, Komarnie, Drohobyczu, Brzesku, Jarosławiu, Sokalu, Sanoku, Stryju, Tarnopolu, Samborze, Gródku Jagiellońskim, Jaworowie, Kołomyi, Przemyślu, Nowym Targu, Orłowej, Borszczowie, Białej, Zbarażu, Podhajcach³⁷.

Rozwój działalności oświaty szkolnej przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Szkolnictwo elementarne pod patronatem TSL (1892–1914)

Lp.	Rok	Szkoły ludowe		Szkółki początkowe	
		liczba	uczniowie	liczba	uczniowie
1.	1892	4	169	-	-
2.	1893	6	245	-	-
3.	1894	10	485	-	-
4.	1895	6	284	-	-
5.	1896	5	239	-	-
6.	1897	7	372	-	-
7.	1898	7	942	-	-
8.	1899	12	1 391	-	-
9.	1900	9	1 425	-	-
10.	1901	13	1 767	-	-
11.	1902	12	2 028	-	-
12.	1903	13	2 352	22	549
13.	1904	18	2 859	43	1 397
14.	1905	21	2 274	64	1 917
15.	1906	28	2 368	82	2 709
16.	1907	36	4 106	92	3 000
17.	1908	75	7 395	52	2 081
18.	1909	82	4 606	44	1 041
19.	1910	206	11 412	36	758
20.	1911	225	15 433	45	1 153
21.	1912	135	8 864	43	1 165
22.	1913	154	15 035	44	1 020
23.	1914	14	2 640	-	-

Źródło: W. Sikora, *Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1929. Krótki rys działalności*, Kraków 1929, s. 30 i n.

Stopniowo rozszerzała się działalność w zakresie oświaty pozaszkolnej. Dla młodzieży dorastającej oraz dorosłych rozpoczęto organizację kursów dla analfabetów oraz wykładów i pogadanek. W miastach i wsiach zakładano biblioteki i czytelnie. Urządzano obchody rocznic narodowych, wiece oświatowe oraz przedstawienia teatralne i występy chórów śpiewaczych.

Rozwój placówek sprawujących opiekę nad dziećmi i młodzieżą przedstawia tabela 2.

³⁷ M. Bednarzak-Libera, *Oświata pozaszkolna...*, s. 92.

Tabela 2. Bursy i przedszkola TSL (1902–1918)

Lp.	Rok	Bursy		Przedszkola	
		liczba	uczniowie	liczba	uczniowie
1.	1902	-	-	1	35
2.	1903	-	-	2	70
3.	1904	6	121	3	100
4.	1905	11	234	4	140
5.	1906	12	238	6	225
6.	1907	16	308	9	320
7.	1908	17	400	14	700
8.	1909	19	496	14	603
9.	1910	18	674	22	968
10.	1911	21	843	18	1 166
11.	1912	21	928	12	726
12.	1913	20	793	15	846
13.	1914	-	-	4	130
14.	1915	-	-	4	130
15.	1916	-	-	12	570
16.	1917	-	-	7	288
17.	1918	-	-	7	247

Źródło: W. Sikora, dz. cyt., s. 30, 36.

Pierwszy kurs dla analfabetów zorganizowano w 1899 r. we Lwowie, w szkole miejskiej im. św. Antoniego, dla 28 uczniów. W tymże roku powołano 27 kursów, w 1900 r. było ich 11, a w 1902 – 22 kursy. W Krakowie w 1906 r. w kursie dla analfabetów uczestniczyło 346 żołnierzy, od 1912 r. dowództwo wojskowe zabroniło im jednak uczestniczenia w szkoleniach cywilnych. Ogółem w latach 1896-1913 zorganizowano 1338 kursów dla analfabetów³⁸.

Od 1907 r. rozpoczęto organizację kursów zawodowych dla młodzieży. W 1913 r. działało 48 kursów dla 1700 uczestników; istniały szkoły handlowe oraz przemysłowo-handlowe – dwuletnie w Tarnopolu i Ostrawie, prowadzone dla 163 uczniów. Kursy uzupełniające przemysłowo-handlowe prowadzono w: Tarnopolu, Białej, Chodorowie, Leszczynach, Przywozie na Morawach, Krynicy, Schodnicy, Tłustem i Zbarażu. Były to kursy z zakresu kroju i szycia oraz wyrobów wełnianych.

Nauka wyrobu guzików odbywała się w: Delejewie, Dolinie, Kocmanie na Bukowinie, Lesku, Laszkówce, Łoniach, Podwołoczyskach, Starym Sączu. Naukę stolarstwa prowadzono w Bebechach, introligatorstwa w Kleparowie koło Lwowa, murarstwa w Kołomyi, księgowości i pisania na maszynie nauczano w: Białej, Stryju i Tarnopolu. Kursy uzupełniające w zakresie rolnictwa i sadownictwa miały miejsce w Dublanach i Zaleszczykach. Dla uczennic krawiectwa

³⁸ Tamże, s. 89; J. Potoczny, *Teoria elementarnego kształcenia dorosłych, popularyzacji wiedzy i czytelnictwa w Galicji doby autonomicznej*, [w:] *Z tradycji polskiej teorii i praktyki andragogicznej*, pod red. E. Sapii-Drewniak i A. Stopińskiej-Pająk, Toruń 1997, s. 24 i n.

we Lwowie prowadzono kursy języka polskiego, historii Polski, geografii i rachunków³⁹.

Rozwój oświaty pozaszkolnej przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Kształcenie dorosłych – kursy (1894–1914)

Lp.	Rok	Kursy ogólnokształcące			Kursy zawodowe	
		analfabetów	specjalne	uczniów	liczba	uczniów
1	1894	-	2	113	-	-
2	1895	-	2	132	-	-
3	1896	5	6	483	-	-
4	1897	13	7	709	-	-
5	1898	20	6	900	1	20
6	1899	27	4	773	2	38
7	1900	11	3	470	2	46
8	1901	17	5	632	2	50
9	1902	22	3	765	2	50
10	1903	57	1	1 589	-	-
11	1904	55	1	1 811	-	-
12	1905	75	2	3 199	-	-
13	1906	126	-	2 427	-	-
14	1907	113	-	2 534	3	46
15	1908	104	-	2 386	16	166
16	1909	134	2	3 181	31	575
17	1910	184	-	3 670	41	769
18	1911	2792	1	2 574	40	687
19	1912	127	-	2 668	50	813
20	1913	122	5	2 792	48	1 248
21	1914	-	-	-	2	98

Źródło: W. Sikora, dz. cyt., s. 34, 35.

Biblioteki i czytelnice były pierwszym efektem działalności stowarzyszenia. Do statutu TSL w 1894 r. dołączono instrukcję, w której zawarto przesłanie odnośnie do funkcjonowania owych placówek; stwierdzono tam, iż ich celem jest „dostarczanie tak członkom, jak i nie członkom Towarzystwa, dzieł i czasopism treści religijno-moralnej (naukowej, polityczno-beletrystycznej, historycznej, gospodarczej, przemysłowej lub fachowej”⁴⁰. Starano się, aby każda biblioteka miała własny zarząd, w ten sposób dążono do przejścia członków TSL z roli biernej do czynnej. Obok biblioteki i czytelnice powoływano, jako wyższy stopień organizacyjny, domy ludowe.

Rozwój placówek bibliotecznych był żywiołowy, w 1892 r. uruchomiono osiem bibliotek i pięć czytelni, w 1902 działały już 74 biblioteki i 94 czytelnice

³⁹ M. Stępowski, dz. cyt., s. 118; por.: T. Aleksander, *Oświata pozaszkolna w programach walnych zgromadzeń Towarzystwa Szkoły Ludowej*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8, *Myśl edukacyjna w Galicji 1772–1918*, Rzeszów 1996, s. 367.

⁴⁰ *Statut i regulaminy Towarzystwa Szkoły Ludowej*, Kraków 1894, s. 3.

wiejskie oraz 93 czytelnie i 18 bibliotek miejskich. Posiadano 43 932 tomy książek. W 1913 r. funkcjonowało 867 bibliotek wiejskich, 1529 czytelnie, 57 bibliotek miejskich, 65 bibliotek ruchomych, a księgozbiór wzrósł do 409 622 tomów⁴¹.

Do wybuchu I wojny światowej powołano sześć domów oświatowych w miastach (Grzymałów, Ostrawa, Kołomyja, Złoty Potok, Tarnopol, Wojniłów) oraz 73 domy ludowe wiejskie. Najbardziej typowymi domami oświatowymi były placówki w Grzymałowie oraz w Ostrawie. W Grzymałowie w domu tym mieściły się: koło TSL, kółka rolnicze, kasa oszczędnościowo-pożyczkowa, biblioteka z czytelnią, sala widowiskowa przeznaczona na występy artystyczne i odczyty, kręgielnia i gospoda mieszczańska. W Domu Polskim w Ostrawie na Morawach utworzono szkołę ludową im. M. Konopnickiej, salę teatralną, bibliotekę i czytelnię oraz siedzibę koła TSL⁴².

Do 1911 r. na cele oświaty wydano kwotę 2 156 493 k., z tego na budowę szkół oraz płace nauczycieli przeznaczono 1 347 704,71 k., tj. 62% środków finansowych⁴³. Na cele oświaty pozaszkolnej przeznaczono 315 297,09 k. (14,6%), wydatkowano je na: zakup książek do bibliotek, odczyty, obchody uroczystości narodowych, prowadzenie zespołów teatralnych. Na prowadzenie kursów dla analfabetów oraz kursów zawodowych przeznaczono sumę 79 658,70 k., tj. 3,6% wydatków⁴⁴.

W okresie I wojny światowej rozpadło się wiele kół, zniszczeniu uległy liczne biblioteki i czytelnie. Towarzystwo nie zaprzestało działalności, podejmowało nowe jej formy. Jesienią 1914 r. na uchodźstwie wojennym znalazło się pół miliona mieszkańców Galicji, w tym 250 tys. Polaków, 220 tys. Żydów oraz 30 tys. Ukraińców. Ponowne wysiedlenia nastąpiły w 1916 r. po kontrofensywie wojsk carskich we wschodniej Galicji. Ogólną liczbę wysiedleńców i wychodźców szacowano na 750 tys. osób⁴⁵. Na terenie uchodźczym, to jest Austrii, Czechach i na Morawach, władze publiczne uruchomiły 194 szkoły ludowe oraz 33 szkoły średnie. Na Śląsku Cieszyńskim szkoły TSL były czynne przez cały okres wojenny. Gimnazjum Realne w Białej w roku szkolnym 1914/1915 liczyło 334 uczniów, w następnym zaś roku 1915/1916 – 399 osób. Przyjęto wielu uczniów uchodźczych. Seminarium nauczycielskie, szkoła wydziałowa oraz szkoła ćwiczeń w Białej w pierwszym roku wojny liczyły 453 uczniów, a w następnym, roku szkolnym 1915/1916 – 507 osób⁴⁶. Funkcjonowały szkoły ele-

⁴¹ R. Terlecki, dz. cyt., s. 156 (tabela 3); T. Aleksander, *Działalność Towarzystwa Szkoły Ludowej na Śląsku Cieszyńskim*, „Rocznik Śląski” 1973, t. 14, s. 118 i n.

⁴² Z. Próchnicki, dz. cyt., s. 17.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ M. Stępowski, dz. cyt., s. 57.

⁴⁵ K. Rędziński, *Szkolnictwo galicyjskie na uchodźstwie wojennym (1914–1918)*, Częstochowa 2008, s. 29, 41.

⁴⁶ *Sprawozdanie Zarządu Głównego...*, s. 4.

mentarne: w Leszczynach (200 uczniów), w Czechowicach (97), w Jaworzu (32), w Hermanicach (99), w Radwanicach (206), w Mariańskich Górach (306), w Przywozie (349) oraz szkoła wydziałowa w Ostrawie z 540 uczniami⁴⁷.

W pierwszym roku wojny, jak już wcześniej wspomniano, wobec zawieszenia na osiem miesięcy działalności Zarządu Głównego, powołano delegację TSL w osobach Anieli Aleksandrowicz i Antoniego Januszewskiego, którzy kierowali pracą towarzystwa na terenie wolnym od działań wojennych. Siedzibą delegacji była początkowo Ostrawa, a później Biała.

Główny wysiłek skierowano na organizację bibliotek wojennych oraz na pomoc dzieciom – ofiarom wojny. Podczas wojny zorganizowano 657 bibliotek wojennych, do których wysłano 38 935 książek⁴⁸. Dla rannych żołnierzy Polaków skierowano do szpitali wojskowych 445 przesyłek, m.in. do: Wiednia, Brna, Budapesztu, Grazu, Innsbrucka, Ischli, Komarna, Pragi, Salzburga, Ostrawy i Ołomuńca. Dla legionistów – żołnierzy polskich wysyłano książki od 1 października 1915 r. do szpitali, domów rekonwalescencji oraz placówek pobytu w Styrii i Bośni. Ponadto wysyłano biblioteczki do ośrodków dla internowanych Polaków oraz jeńców wojennych z armii carskiej znajdujących się: w Austrii, na Węgrzech oraz w Bośni i Hercegowinie. Dla jeńców wojennych wysłano 28 przesyłek od 15 maja 1915 r., do: Braunau, Göding k. Salzburga, Petrosevci (Bośnia), Gross-Enzelsdorf k. Wiednia, Harth, Milowic k. Elby, Plany (Czechy), Dąbia k. Krakowa, St. Peter w Styrii, Poljana per Ostrel (Styria), Ostrelj (Węgry)⁴⁹.

Dla młodzieży polskiej w wieku szkolnym na uchodźstwie wojennym wysłano 163 przesyłki z książkami szkolnymi. Dla nauczycieli przekazano 22 biblioteczki liczące od 33 do 312 książek i podręczników⁵⁰.

Odrębną akcją było zaopatrywanie dzieci i młodzieży szkolnej w Królestwie Polskim od połowy 1915 r., po wyparciu Rosjan przez armie państw centralnych. W 163 przesyłkach o wartości 30 tys. k. przekazano: podręczniki szkolne, obrazy ścienne do nauki pogłądowej, portrety Kościuszki, Mickiewicza, Słowackiego, Matki Boskiej Częstochowskiej oraz 600 sztuk widokówek orła jako godła Polski⁵¹.

Lata I wojny światowej 1914–1918 postawiły przed społeczeństwem polskim obowiązek zorganizowania opieki i edukacji młodemu pokoleniu w ekstremalnych warunkach. Do akcji tej czynnie włączyło się Towarzystwo Szkoły Ludowej poprzez wspieranie szkół na uchodźstwie wojennym i zaopatrywanie w książki i podręczniki szkolne placówek oświatowych oraz szpitali wojennych i obozów wysiedleńczych.

⁴⁷ Tamże, s. 5.

⁴⁸ Tamże, s. 27 i n.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże.

Koła lwowskie

Pierwsze koło powstało z inicjatywy Heleny i Stanisława Szczepanowskich. 10 kwietnia 1892 r. odbyło się zebranie założycielskie z udziałem Adama Asnyka – prezesa Towarzystwa – oraz ponad 400 uczestników. Wybrano pierwszy zarząd koła w składzie: H. Szczepanowska – przewodnicząca, Maria Romanowicz i Maria Jeleniowa – wiceprzewodniczące. Funkcję skarbniczek pełniły Stanisława Bieńkowska i Jadwiga Ibjańska, sekretarzami były Bogumiła Czechowicz i Helena Skolimowska. Członkiniami zarządu koła zostały: Wiktoria Niedziałkowska, K. Pasakas, Józefa Jaroszyńska, Adela Buszyńska, Henryka Pawlaczyk i Franciszka Lewicka⁵².

Współzałożycielkami koła były również osoby znane z działalności oświatowej i społecznej: Antonina Machczyńska, Maria Dulęba, Maria Jaworska, Emma Lilien, Olga Filippi, Janina Sedlaczek, Róża Altenberg, Józefa Piepes, Józef Czermak, Henryka Pawlewska, Henryka Rucker, Stanisława Ramułt, Maria Lebenstein, Eugenia Tschirschnitz, Jadwiga Skałkowska, Eulalia Koeppel, Stanisława Bieńkowska, Wiktoria Sztemberth, Maria Minasiewicz, Stanisława Gross-Janowska, Julia Horoszkiewiczówna. Do koła zapisało się 291 kobiet i 25 mężczyzn, wśród nich m.in. Jan Kasprowicz, ks. Michał Czechowski, dr Zygmunt Skowroński, Julian Fąfara, Teodor Rudziński, Mieczysław Baranowski⁵³.

Początkowo siedzibą koła była kancelaria posła na Sejm Krajowy Stanisława Szczepanowskiego przy ul. Jagiellońskiej 7. W kwietniu 1892 r. koło uruchomiło dwie biblioteki i czytelnie – w Snopkowie (obecnie dzielnica Lwowa) oraz przy ul. Batorego. Prowadzono zbiórkę książek do bibliotek własnych oraz podręczników i odzieży dla ubogich uczniów. Centralną imprezą w roku powołania koła była uroczystość 101. rocznicy Konstytucji 3 Maja zorganizowana w kasynie miejskim. Na program złożyły się referat Tadeusza Romanowicza oraz część artystyczna. W części artystycznej chór Echo wykonał pieśń „Święty Boże”, a następnie zespół amatorów wystawił inscenizację „Kościuszko wśród włościan”. Salomea Kruszelnicka (1873–1952), ukraińska śpiewaczka, solistka oper w Mediolanie, Paryżu i Warszawie, wykonała utwór Troschla „Łzy”. W kolejnej części programu artystycznego H. Kozłowska zagrała na fortepianie „Fantazję” Witwickiego, a Dączkowska na skrzypcach fragmenty „Halki” Stanisława Moniuszki. M. Gosławska deklamowała wiersz Mariana Gawalewicza „Żyje”, dr Józef Czermak recytował wiersz Jana Kasprowicza „Trzeci Maj”. Część artystyczną reżyserowali Walery Wysocki i Wczelaczyński z konserwatorium, a teatralną Karol Młodnicki⁵⁴.

Do 1914 r. działało we Lwowie 14 kół TSL. Kolejne powstało Koło Panów, którego zebranie założycielskie odbyło się 20 maja 1893 r. z udziałem A. Asny-

⁵² *Sprawozdanie Koła Pań we Lwowie nr 1*, Lwów 1892, s. 13 i n.

⁵³ Tamże, s. 16.

⁵⁴ Tamże, s. 18.

ka i T. Romanowicza. W 1898 r. przyjęło ono imię A. Asnyka, dla uczczenia pamięci pierwszego prezesa Towarzystwa.

Trzecie koło powstało w środowisku akademickim Uniwersytetu Lwowskiego w styczniu 1898 r. Początkowo jego praca polegała na organizowaniu popularnych wykładów we lwowskich towarzystwach rzemieślniczych⁵⁵.

W 1898 r. powstało również czwarte koło, nazywane początkowo mieszanym, a od 1907 r. przyjęło ono imię T.T. Jeża. Skupiało członków wywodzących się głównie z inteligencji, ziemiaństwa i burżuazji. W 1911 r. liczyło 996 osób i powiększyło się o 67 nowych w porównaniu z rokiem poprzednim. Wśród nich było 789 mężczyzn i 207 kobiet. Pod względem zawodowym było tam: 14 księży, 64 sędziów, 61 urzędników skarbowych, 34 pracowników namiestnictwa i starostw, 26 urzędników kolei, 75 nauczycieli szkół ludowych, 49 nauczycieli gimnazjów i seminarjów nauczycielskich, 33 profesorów uniwersytetu, 84 urzędników magistratu i gmin, 47 pracowników Wydziału Krajowego. Z grona wolnych zawodów należało tam: 72 lekarzy, 49 adwokatów, 33 architektów i budowniczych, 17 aptekarzy, 9 redaktorów, 4 notariuszy, 2 lekarzy weterynarii, 2 artystów (malarz i rzeźbiarz), 2 aktorów teatralnych, 2 właścicieli banków, 11 właścicieli majątków ziemskich, 127 urzędników bankowych, 7 właścicieli fabryk, 24 właścicieli zakładów rzemieślniczych, 80 właścicieli sklepików i 1 robotnik⁵⁶. Godność członka założyciela koła posiadali: Leopold Baczewski, Samuel Horowitz, dr Natan Loewenstein, Maria Loewenstein, Jan Gwalbert Pawlikowski, Hipolit Śliwiński⁵⁷.

W 1902 r. studenci Szkoły Politechnicznej powołali piąte Koło Techniczne. W roku 1903–1904 jego zarząd stanowili: Władysław Sikorski – przewodniczący (1881–1943), późniejszy polityk, generał i dwukrotny premier rządu RP (1922–1923 i 1939–1943), Leon Reutl – wiceprzewodniczący, Franciszek Dubiel – sekretarz, Adam Tiger – zastępca sekretarza, Antoni Smoliński – skarbnik, Józef Skowronek – zastępca skarbnika. Członkami zarządu byli: Wawrzyniec Dajczak, Izidor Opolski, Michał Panek, Karol Szyszkiewicz, Walerian Zapala i Kazimierz Zaradecki⁵⁸. Prowadzili we Lwowie bibliotekę im. Karola Jaskiewskiego, przekazaną przez Koło Pań, oraz dwie czytelnie, otrzymane od Koła Akademickiego w Rzęśnie Polskiej oraz w Żurawnikach. W 1903 r. założono siedem czytelni wiejskich. Koło w 1907 r. liczyło 498 członków, prowadziło cztery kursy dla

⁵⁵ J. Potoczny, *Początki działalności kulturalno-oświatowej Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie (1892–1914)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania IV” 1994, z. 174, s. 173.

⁵⁶ *Sprawozdanie Koła im. T.T. Jeża Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie za rok 1911*, Lwów 1912, s. 7.

⁵⁷ Tamże, s. 23.

⁵⁸ *Sprawozdanie Zarządu Technicznego Koła TSL we Lwowie za rok 1903*, Lwów 1904, s. 3 i n.

analfabetów, zorganizowało 340 odczytów, opiekowało się dwoma wiejskimi teatrami amatorskimi, a także szkołą ludową w Zarudcach⁵⁹.

W 1903 r. powstało szóste koło – studenckie im. T. Kościuszki – w wyniku secesji części studentów z Koła Akademickiego. Rozłam nastąpił na tle kontrowersji politycznych. Od 1902 r. wzrastał wpływ Narodowej Demokracji. Przeciwni temu byli studenci lewicowi i ludowcy. Młodzież ludowa studiująca na uniwersytecie opowiadała się za pracą oświatową wśród ludu wiejskiego. Z inicjatywy studenta Jana Dąbskiego wystąpiono z Koła Akademickiego TSL i utworzono Koło im. T. Kościuszki. Nowe koło postanowiło pracować wyłącznie na rzecz potrzeb wsi i jej mieszkańców. Koło działało w powiatach: lwowskim, mościckim, gródeckim, bobreckim i żółkiewskim. Przewodniczył mu Władysław Wąsowicz, a Jan Dąbski był wiceprezesem⁶⁰.

Kolejne koła to: powstałe również w 1903 r. im. Kazimierza Wielkiego, im. J. Słowackiego (1906), im. M. Borełowskiego (1907), im. E. Plater (1909), im. S. Wyspiańskiego (1910), im. A. Mickiewicza (1909), im. H. Kołłątaja (1912), „Małego Świątka” (1912)⁶¹. Stan kół TSL we Lwowie w 1913 r. przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Koła TSL we Lwowie w 1913 r.

Lp.	Nazwa	Liczba członków	Roczny dochód	Biblioteki		Odczyty i akademie	Przedstawienia i zabawy
				liczba	księgozbiór		
1.	I Koło Pań	784	53 845	11	3 641	86	24
2.	II Koło Panów im. A. Asnyka	138	1 676	5	1 785	-	-
3.	III Akademickie	320	6 418	35	1 392	29	-
4.	IV im. T.T. Jeża	1215	8 316	20	4 803	-	1
5.	V Techniczne	114	350	6	838	1	-
6.	VI im. T. Kościuszki	300	732	5	-	9	-
7.	VII im. B. Goldmana	422	3 019	10	4 638	-	-
8.	VIII im. J. Słowackiego	108	3 851	2	303	4	1
9.	IX im. M. Borełowskiego	181	-	1	266	-	-
10.	X im. E. Plater	250	1 592	2	1 680	21	4
11.	XI im. A. Mickiewicza	547	3 485	2	2 457	11	-
12.	XII im. S. Wyspiańskiego	299	457	6	736	-	-
13.	XIII im. H. Kołłątaja	96	-	-	-	-	1
14.	XIV „Małego Świątka”	452	11 223	2	256	-	-

Źródło: *Sprawozdanie Zarządu Lwowskiego Związku Okręgowego Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1913*, Lwów 1914, s. 17 (tabela 1).

⁵⁹ „Przewodnik Oświatowy” 1907, nr 8–9, s. 373.

⁶⁰ S. Giza, *Jan Dąbski. Całe życie dla ludu*, Warszawa 1979, s. 17.

⁶¹ *Sprawozdanie Zarządu Lwowskiego Związku Okręgowego Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1913*, Lwów 1914, s. 17.

Dominujące miejsce w środowisku lwowskim zajmowały Koło Pań oraz Koło Akademickie. W pierwszym okresie Koło Pań niesło pomoc ubogim uczniom szkół elementarnych w postaci podręczników i przyborów szkolnych, odzieży i obuwia, wyposażało szkoły oraz dawało wsparcie finansowe gminom budującym szkoły. Zakładano biblioteki i czytelnie. Do szkół w Uhnowie i Borszczowicach przekazano: ciepłe ubrania dla uczniów, 100 zeszytów, przybory do szycia i robót ręcznych, materiał na ubrania. Do Horożanki wysłano przybory do szycia oraz materiał włókienniczy, do Basiówki podręczniki szkolne, zeszyty, maszynę do szycia i materiały ubraniowe. Do Komarna przekazano sześć ubrań dla chłopców oraz przybory szkolne. Do szkoły w Zamarstynowie k. Lwowa przekazano ciepłe ubrania dla 16 dziewcząt i 11 chłopców⁶².

Równocześnie do założonych bibliotek wiejskich systematycznie wysyłano książki. W 1895 r. do biblioteki w Trzebosi k. Kolbuszowej wysłano 90 książek, do Borszczowa – 48, do Uhnowa – 31, do Tłustego – 12, do Komarna – 10, do Liczkowa – 34, do Basiówki – 6, do Harży – 11, do Soroki – 27, do Sadagóry na Bukowinie – 19, do Magierowa – 22, do Chicago (USA) – 16⁶³. Nową formą pomocy było ufundowanie stypendium w wysokości 60 zł reńskich dla Michała Orkusza, ucznia Seminarium Nauczycielskiego we Lwowie⁶⁴.

Głównym zadaniem koła było zakładanie szkół ludowych. W 1894 r. z funduszy koła uruchomiono szkołę w Ulicku-Seredkiewiczu k. Rawy Ruskiej, w 1895 r. drugą szkołę – w Dołłej Wojniłowskiej w powiecie kałuskim⁶⁵.

Oryginalna w owym czasie była szkoła ludowa nowego typu w Kulikach w powiecie złoczowskim, powstała w 1904 r. staraniem Koła Pań. Jej kierownikiem był Franciszek Sawicki. Z inicjatywy redakcji czasopisma „Mały Światek” powstało wśród prenumeratorów „Kółko dzieci TSL”. Celem było rozwijanie idei oszczędności wśród najmłodszych. Myśl ta przyniosła rezultaty w postaci oszczędności przysyłanych przez dzieci ze wszystkich warstw społecznych. W Kulikach i trzech okolicznych przysiółkach ludność w większości była analfabetami. Powstała placówka łącząca naukę szkolną z nauką zawodową. W szkole z pomocą Krajowego Związku Przemysłowego uruchomiono warsztat stolarski produkujący zabawki z drewna. Po kilku latach powstała samoistna zawodowa szkoła zabawkarstwa, gdzie obok nauki szkolnej uczniowie, pod okiem miejscowych stolarzy, wypracowali kilka tysięcy koron za swoje wyroby. Oprócz tego w dwumorgowym ogrodzie szkolnym prowadzono uprawę chmielu. Nauka szkolna razem z nauką zawodu tworzyła jedność, rozwijała intelektualnie i przygotowywała do życia praktycznego, były to więc pierwsze przykłady na zie-

⁶² *Sprawozdanie Koła Pań Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie za rok 1895*, Lwów 1896, s. 5.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże, s. 9.

⁶⁵ Z. Próchnicki, dz. cyt., s. 4.

miach polskich rozwijania idei szkoły pracy w duchu Nowego Wychowania⁶⁶. W 1908 r. wydelegowano nauczycielkę Marię Demelównę do Szwajcarii i Belgii w celu zaznajomienia się z działalnością szkół gospodarczych.

Również w szkołach patronackich w Nowym Czerniowie, gdzie nauczycielką była Zofia Hryniewicz, oraz Łukowcu Wiśniowskim (nauczycielka Janina Wierzbicka) wprowadzono do zajęć prace ręczne w zakresie: koszykarstwa, stolarstwa, szycia i wyrobów trykotowych⁶⁷.

Od 1908 r. koło prowadziło dwa kursy dokształcające dla kobiet. Były to Szkoła Sług im. J. Żulińskiego oraz kursy uzupełniające z zakresu krawiectwa i pończosznictwa. Do Szkoły Sług w 1908 r. zapisały się 143 uczennice. Zajęcia prowadzono w Szkole Miejskiej im. S. Staszica dwa razy w tygodniu po dwie godziny – od 15 do 17. Na plan nauczania składały się przedmioty: język polski – nauka czytania i pisania, rachunki, gospodarstwo domowe, zasady higieny, pogadanki z historii Polski oraz śpiew. Na kursy uzupełniające w zakresie krawiectwa uczęszczało 35 osób, zajęcia organizowano w niedziele od godziny 15, prowadzono od trzech do pięciu lekcji. Na program nauki składały się: religia, język polski, historia Polski, rachunki, higiena, geografia, śpiew chóralny⁶⁸.

W Szkole Sług oraz na kursach od 1908 r. społecznie pracowały nauczycielki – działaczki TSL: Barbara Żulińska, Janina Męcińska, Maria Koczarska, Maria Czernówna, Maria Pelczarska, M. Czernyk-Bąkowska, Eugenia Bartoniówna; religii nauczał ks. Grabowski⁶⁹.

Sprawa założenia bursy dla dziewcząt była przedmiotem wielu narad zarządu w 1904 r., który tworzyli: Anna Lewicka, Jadwiga Strzałkowska, Stefania Wekslerowa, Aniela Aleksandrowiczówna, dr Michał Janik (inspektor szkolny okręgowy), Zofia Strzałkowska, Wiktoria Niedziałkowska i Maria Argasińska. Impulsem do działań był dar 1500 k. od komitetu byłych uczennic Felicji Boberskiej dla uczczenia jej pamięci. W 1908 r. poprzez zbiórkę społeczną uzyskano kwotę 708,74 k. na budowę gmachu bursy⁷⁰. Fundusz budowy wzbogacono ponadto o dochody z własnych imprez, np. ze spotkania z Marią Konopnicką, festynów, kiermaszów i innych inicjatyw, a także o datki od różnych instytucji, w tym Towarzystwa Asekuracyjnego. Dzięki temu w 1908 r. posiadano kapitał w kwocie 17 340,40 k. magistrat Lwowa przekazał na cel bursy bezpłatnie nieruchomości⁷¹.

⁶⁶ Cz. Majorek, *Polska myśl pedagogiczna w zaborze austriackim (1772–1918)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, R. XXXV, 1992, nr 3–4, s. 120.

⁶⁷ *Sprawozdanie z czynności zarządu Koła Pań Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie za rok 1908*, Lwów 1909, s. 7.

⁶⁸ Tamże, s. 10; A. Stopińska-Pająk, *Polska oświata dorosłych w Galicji na przełomie XIX i XX wieku. Kierunki i formy kształcenia*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo. Nauka i oświata*, t. 3, pod red. A. Meissnera i J. Wyrozumskiego, Rzeszów 1995, s. 240 i n.

⁶⁹ *Sprawozdanie z czynności zarządu Koła Pań...*, s. 10.

⁷⁰ Tamże, s. 20.

⁷¹ Tamże, s. 21.

Placówkę otwarto w 1912 r. dla 120 uczennic. Ideą organizatorów było „zapewnić nie tylko opiekę w czasie nauki szkolnej, ale [...] przygotować wychowanki do samodzielnej pracy zawodowej”⁷². Do bursy przyjmowano dziewczęta w wieku 14–15 lat ze wsi i małych miasteczek po szkole ludowej w zakresie czterech klas. Przez pierwsze dwa lata pobytu uczęszczały do szkoły wydziałowej, a w bursie wykonywały w czasie wolnym zajęcia w kuchni, pralni, ogrodzie. Po ukończeniu szkoły wydziałowej pozostawały w placówce jeszcze przez dwa lata, ucząc się: gotowania, szycia, krawiectwa, koronkarstwa, koszykarstwa⁷³.

W latach I wojny światowej działalność TSL uległa znacznemu ograniczeniu. Szczególnie trudny był okres pod okupacją rosyjską od 3 września 1914 r. do 18 czerwca 1915 r. W bursie Koło Pań uruchomiło schronisko dla bezdomnych nauczycielek z prowincji, które znalazły się we Lwowie w wyniku uchodźstwa wojennego. Przyjęto 80 nauczycielek z rodzinami (matkami, dziećmi). W tym okresie zapewniono bezpłatne wyżywienie i mieszkanie, prowadzono także kuchnię dla nauczycieli lwowskich będących w potrzebie. Środki żywnościowe przydzielały władze miejskie z wiceprezydentem Tadeuszem Rutowskim na czele.

Dla nauczycielek zorganizowano kursy kroju i szycia oraz zajęcia w Szkole Gospodarstwa w Snopkowie. Schronisko oficjalnie zamknięto 31 października 1915 r. Po wyparciu wojsk rosyjskich ze Lwowa przez armie państw centralnych i rozpoczęciu nauki szkolnej w roku 1915/1916 nadal prowadzono bursę dla młodzieży szkolnej. Przyjęto 35 dziewcząt oraz chłopców z Bursy Grunwaldzkiej, którą władze wojskowe zamieniły na szpital.

Wśród lwowskich kół wyróżniało się Koło Akademickie. Powstało 23 stycznia 1898 r. z inicjatywy studentów prawa: Zygmunta Gargasa, Jana Leszczyńskiego, Mariana Kraussa, Jana Łukaszewicza, Mieczysława Postępskiego, Zdzisława Słuszkiewicza, Kazimierza Sołtysa i Jana Starnawskiego. Na prezesa wybrano Z. Gargasa⁷⁴. Zarząd postawił sobie dwa zadania: szerzenie oświaty wśród ludności polskiej oraz przygotowanie członków koła do pracy oświatowej w przyszłym miejscu ich działalności zawodowej.

W pierwszym roku koło liczyło 188 członków, otwarto czytelnie w Rzęśnie Polskiej oraz w Dawidowie. W kolejnym roku zorganizowano dwa kursy dla analfabetów na przedmieściach Lwowa – w Zamarstynowie i w dzielnicy Żółkiewskiej, uruchomiono również trzy czytelnie dla rzemieślników w tych rejonach miasta.

Największy rozwój koła nastąpił w latach 1907-1909, liczyło ono wówczas 660 członków, w tym 558 mężczyzn i 102 kobiety (studentki). Działanie koła wspierało 53 profesorów uniwersyteckich, m.in.: O. Balzer, A. Beck,

⁷² Tamże, s. 16.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ *Jubileuszowe sprawozdanie Akademickiego Koła TSL we Lwowie za rok 1938*, Lwów [1939], s. 24; [J.D.], *Kartki z przeszłości Ak. Koła TSL*, „Nasza Praca” 1938, nr 18, s. 13.

M. Chlamtacz, B. Dybowski, ks. Jan Fijałek, K. Twardowski, L. Rydygier, L. Finkel. Członkiem koła był także ks. arcybiskup Józef Bilczewski – metropolita lwowski obrządku łacińskiego⁷⁵.

W 1908 r. studenci, sprawując opiekę nad 28 czytelniami wiejskimi, wygłosili 180 odczytów oraz odbyli 254 wyjazdy instruktażowe do wiejskich kół TSL. Przez pierwsze 10 lat dominowała tematyka społeczno-historyczna, odczyty dotyczyły m.in. Konstytucji 3 Maja, bitwy pod Raclawicami, powstania listopadowego czy twórczości Adama Mickiewicza. Omawiano także zagadnienia życia wiejskiego, takie jak: ustawa gminna, ustawa drogowa, sklepy kółek rolniczych, spółki mleczarskie, zwierzęta hodowlane, choroby zwierzęce itp.⁷⁶ Odczyty i pogadanki dotyczące spraw wiejskich stały się jedną z najpopularniejszych form działalności na wsi.

Każda z czytelnii wiejskich otrzymała czasopisma: „Ojczyznę”, „Przewodnik Kółek Rolniczych”, „Słowo Polskie”, „Wiek Nowy”, „Goniec” i „Gazetę Niedzielną”.

Postępowy program wychowawczy narażał TSL na ataki ze strony konserwatywnych ugrupowań Galicji. Długo negatywnie do pozaszkolnej działalności TSL odnosiła się Rada Szkolna Krajowa z jej wiceprezydentem Michałem Bobrzyńskim. Represje władz szkolnych dotyczyły nauczycieli angażujących się w pracę oświatową TSL. W 1901 r. w Bołszowcach (pow. Rohatyn) okręgowy inspektor szkolny w czytelni TSL znajdującej się w miejscowej szkole zabronił wypożyczania książek i skonfiskował katalog biblioteki⁷⁷. Podobnie w Łukawcu (pow. Rohatyn) oraz w Rzęśnie Polskiej k. Lwowa inspektorzy szkolni zakazali nauczycielom prowadzenia biblioteki tak w szkole, jak i w mieszkaniu prywatnym. W Zniesieniu (obecnie dzielnica Lwowa) inspektor szkolny Franciszek Howorka zagroził nauczycielowi karami dyscyplinarnymi w przypadku dalszego prowadzenia biblioteki TSL w prywatnym mieszkaniu⁷⁸.

Walny Zjazd TSL we Lwowie 19–30 czerwca 1901 r. podjął w tej sprawie uchwałę, w której stwierdzono: „nieprzyjazne stanowisko Rady Szkolnej Krajowej, tej najwyższej w naszym kraju magistratury oświatowej wobec Towarzystwa Szkoły Ludowej, którego działalność na polu oświaty uznało całe społeczeństwo za dodatnią i zbawienną”⁷⁹. Zaapelowano do całego społeczeństwa, „by wobec tak licznych przeszkód ze strony władz szkolnych tym gorliwiej

⁷⁵ *Sprawozdanie Koła Akademickiego Tow. Szkoły Ludowej*, Lwów 1908, s. 18 i n.

⁷⁶ Tamże, s. 8 i n.; S. Rymar, *Pogląd krytyczny na dotychczasową pracę oświatową i udział w niej młodzieży*, Kraków 1908, s. 20 i n.

⁷⁷ „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej” 1901, nr 1, s. 9.

⁷⁸ Tamże. O pracy inspektorów szkolnych w Galicji w dobie autonomii galicyjskiej zob. M. Łapot, *Inspektor szkolny na cenzurowanym – casus Eladiusza Petryki (przyczynek do stosunków narodowościowych w szkolnictwie galicyjskim doby autonomicznej)*, „Rocznik Polsko-Ukraiński” 2017, t. XIX, s. 63–74.

⁷⁹ „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej” 1901, nr 1, s. 9.

i wydatniej poparło akcję samopomocy w krzewieniu oświaty ludowej prowadzonej przez Towarzystwo Szkoły Ludowej”⁸⁰.

Z apelem po pomoc do społeczeństwa wystąpiło również Koło Akademickie, informując, iż w działalności swojej spotykało się „zbyt często z nieprzychylnym stanowiskiem władz szkolnych, zwłaszcza z powodu umieszczania czytelnicy w lokalach szkolnych. Zupełnie zawieszono działalność czytelnicy w Bolszowcach i Rzęśnie Polskiej”⁸¹.

W tym trudnym dla koła okresie działalności jego zarząd stanowili: Władysław Dunin-Wąsowicz – przewodniczący, Zdzisław Tranda – wiceprzewodniczący, Karol Orgasiński – sekretarz, Edward Dubanowicz – jego zastępca, Ludwik Skórski – skarbnik, Bronisław Wirtslein – jego zastępca; członkami byli: Wojciech Biega, Jan Kowalski, Michał Piechowicz, Antoni Sadzewicz, Marian Skrzetelski, Władysław Wierzbicki, Roman Koestlich⁸².

Inny charakter miały przeszkody w działalności koła w 1908 r., to jest po zabójstwie namiestnika Galicji Andrzeja Potockiego przez ukraińskiego studenta Mirosława Siczynskiego (12 kwietnia 1908 r.). Zaostrzyły się stosunki z Ukraińcami, w sprawozdaniu za rok 1912 stwierdzono bowiem: „Ważnym złem całego ruchu jest pożycie wspólne Polaków z Rusinami. W wielu wsiach jest ono dotychczas obojętne i ma wiele ujemnych cech, np. porozumiewanie się prawie wyłącznie ruskim językiem. Gdziekolwiek mają miejsce starcia, które albo są bodźcem do pracy dla Polaków, albo w razie silnej przewagi Rusinów, są dla nas postrachem. Miejscem bezwstydných awantur ze strony Rusinów jest wieś Podborce. Znane publiczności z gazet zajścia, jak świętokradzkie znieważenie krzyża, bicie szyb i ciągle napastowanie Polaków, nie powinny i nie mogą ująć bezkarnie”⁸³.

O podobnej kontrakcji na tle narodowościowym przeciw działalności TSL wspomina Jan Porembalski (1871 – po 1955), sędzia Sądu Okręgowego w Przemyślu, a wcześniej student prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i działacz tamtejszego koła akademickiego. Podaje on, iż w 1911 r. przed zjazdem Koła Pań w Przemyślu: „Dostaliśmy anonimowe pismo, że Ukraińcy protestują przeciwko zjazdowi, bo na ruskiej ziemi nie wolno budować Polski”⁸⁴.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej” 1901, nr 5, s. 83; J. Potoczny, *Oświata dorosłych...*, s. 172. O podobnych utrudnieniach ze strony nadzoru pedagogicznego RSK pisze R. Terlecki. Przytacza on, iż w Czarnej k. Krakowa zakazano prowadzenia w miejscowej szkole kursu dla analfabetów. W rezultacie na Walnym Zjeździe TSL w 1901 r. w Krakowie delegaci zgłosili wniosek o uchwalenie „ubolewania” wobec wiceprezydenta RSK Michała Bobrzyńskiego, R. Terlecki, dz. cyt., s. 154.

⁸² „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej” 1905, t. V, z. 9, s. 10.

⁸³ *Sprawozdanie Akademickiego Koła TSL we Lwowie za rok 1912*, Lwów 1912, s. 12.

⁸⁴ J. Porembalski, *Moja praca w TSL. Wspomnienia*, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów, rkps 15 395, k. 13.

Do przesyłki dołączono ulotkę o treści: „Jan Porembalski wlewacz oświaty w mózgi chłopskie ugodzony kulą rewolwerową zmarł... (bez daty)”⁸⁵.

Dla potrzeb kształcenia własnych prelegentów koło powołało w 1906 r. Szkołę Nauk Społecznych, przekształconą w 1908 r. na Szkołę Nauk Politycznych. W 1908 r. na program kształcenia złożyły się wykłady: A. Aleksandrowiczówny „Historia ruchu TSL”, R. Bataglii „Z polityki przemysłowej”, J. Buzka „Położenie polityczne Polaków w zaborze pruskim”, S. Grabskiego „Polityka ekonomiczna Galicji”, A. Kohla „Kwestia żydowska”, J.G. Pawlikowskiego „Kultura wsi”, Z. Pazdry „Emigracja”, Z. Próchnickiego „Konstytucja austriacka i autonomia Galicji”, J. Wasunga „O podniesieniu ekonomicznym gospodarstw włościańskich”, S. Zakrzewskiego „Główne prądy w historii polskiej XIX w. ze szczególnym uwzględnieniem Galicji”⁸⁶.

Towarzystwo Szkoły Ludowej w oświacie ludności widziało niezbędny czynnik uświadomienia narodowego i obywatelskiego. Upowszechniano oświatę wszędzie tam, gdzie jej brakowało, w środowiskach wiejskich i rzemieślniczych, a zwłaszcza na terenach, na których stykały się ze sobą różne narodowości. Dostrzegano różne potrzeby społeczne i, starając się im sprostać, rozwijało coraz to nowe formy działalności w oświacie pozaszkolnej zarówno dla dzieci i młodzieży, jak i dla dorosłych. Stało się towarzystwem oświaty i kultury narodowej, budząc świadomość narodową i wzmacniając polskość.

Bibliografia

- Aleksander T., *Działalność Towarzystwa Szkoły Ludowej na Sądeczyźnie*, „Rocznik Sądecki” 1973, t. 14.
- Aleksander T., *Oświata pozaszkolna w programach walnych zgromadzeń Towarzystwa Szkoły Ludowej*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8, *Mysł edukacyjna w Galicji 1772–1918*, Rzeszów 1996.
- Bednarzak-Libera M., *Formy działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej na wsi galicyjskiej w latach 1891–1914*, [w:] *Kultura i oświata wsi*, pod red. A. Meissnera, Rzeszów 1996.
- Bednarzak-Libera M., *Oświata pozaszkolna w działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej (1891–1918)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach. Nauki Humanistyczne. Historia” 1996, nr 45.
- Ciompa P., *Pierwsze dziesięciolecie Towarzystwa Szkoły Ludowej pod względem finansowym (1892–1902)*, Kraków 1904.
- Giza S., *Jan Dąbski. Całe życie dla ludu*, Warszawa 1979.
- [J.D.], *Kartki z przeszłości Ak. Koła TSL*, „Nasza Praca” 1938, nr 18.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże, s. 3–4.

- Jubileuszowe sprawozdanie Akademickiego Koła TSL we Lwowie za rok 1938*, Lwów [1939].
- Łapot M., *Inspektor szkolny na cenzurowanym – casus Eladiusza Petryki (przyczynek do stosunków narodowościowych w szkolnictwie galicyjskim doby autonomicznej)*, „Rocznik Polsko-Ukraiński” 2017, t. XIX, <http://dx.doi.org/10.16926/rpu.2017.19.04>
- Łapot M., *Placówki wychowania przedszkolnego we Lwowie do roku 1939*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 2016, nr 1–2, DOI:10.17460/2016.1_2.04
- Majorek Cz., *Polska myśl pedagogiczna w zaborze austriackim (1772–1918)*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy”, R. XXXV, 1992, nr 3–4.
- „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej” 1901, nr 1, nr 5; 1905, t. V, z. 9.
- „Nasza Praca” 1938, nr 18.
- Porembalski J., *Moja praca w TSL. Wspomnienia*, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów, rkps 15 395.
- Potoczny J., *Początki działalności kulturalno-oświatowej Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie (1892–1914)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania IV” 1994, z. 174.
- Potoczny J., *Teoria elementarnej kształcenia dorosłych, popularyzacji wiedzy i czytelnictwa w Galicji doby autonomicznej*, [w:] *Z tradycji polskiej teorii i praktyki andragogicznej*, pod red. E. Sapii-Drewniak i A. Stopińskiej-Pająk, Toruń 1997.
- Próchnicki Z., *Dwudziestopięciolecie Towarzystwa Szkoły Ludowej*, Lwów 1916.
- „Przewodnik Oświatowy” 1907, nr 8–9.
- Rędziniński K., *Szkolnictwo galicyjskie na uchodźstwie wojennym (1914–1918)*, Częstochowa 2008.
- Rymar S., *Pogląd krytyczny na dotychczasową pracę oświatową i udział w niej młodzieży*, Kraków 1908.
- Sandler B., *System Froebela w Galicji*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1959, t. II.
- Sikora W., *Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1929*, Kraków 1929.
- Sprawozdanie Akademickiego Koła TSL we Lwowie za rok 1912*, Lwów 1912.
- Sprawozdanie Koła Akademickiego Tow. Szkoły Ludowej*, Lwów 1908.
- Sprawozdanie Koła im. T.T. Jeża Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie za rok 1911*, Lwów 1912.
- Sprawozdanie Koła Pań Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie za rok 1895*, Lwów 1896.
- Sprawozdanie Koła Pań we Lwowie nr 1*, Lwów 1892.
- Sprawozdanie z czynności zarządu Koła Pań Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie za rok 1908*, Lwów 1909.
- Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Szkoły Ludowej za lata 1914 i 1915*, Kraków 1916.
- Sprawozdanie Zarządu Lwowskiego Związku Okręgowego Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1913*, Lwów 1914.

- Sprawozdanie Zarządu Technicznego Kola TSL we Lwowie za rok 1903*, Lwów 1904.
- Statut i regulaminy Towarzystwa Szkoły Ludowej*, Kraków 1894.
- Stępowski M., *Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891–1911)*, Kraków 1911.
- Stopińska-Pajak A., *Polska oświata dorosłych w Galicji na przełomie XIX i XX wieku. Kierunki i formy kształcenia*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo. Nauka i oświata*, t. 3, pod red. A. Meissnera i J. Wyrozumskiego, Rzeszów 1995.
- Terlecki R., *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Wrocław [i in.] 1990.
- Zwiercan-Witkowska M., *Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1939*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2003, R. LIII.

Activity of the Folk School Association in Lviv (1892–1918)

Summary

The Folk School Association was established in Cracow in the year 1891 to celebrate the one hundredth anniversary of adopting the Constitution of the Third of May.

The principal task of this organisation was to foster the national identity of plebeian masses by means of developing education, which was regarded as an important method of defending national interests in the period when there the Polish state was nowhere to be found on the map of the world. Until the year 1918, the Folk School Association had been active on Polish territories constituting the Austrian partition. Its practical activity consisted in awakening the hope of regaining independence. Its activity within the scope of developing curricula was conducted in two principal directions: educating and upbringing children and young people, and also organising adult education.

For children and young people, orphanages, Froebel's kindergardens, and school halls of residence were conducted, and financial support for building primary schools in the countryside and on the areas inhabited by populations mixed in terms of nationality was provided.

Amongst the varied forms of activity organised elsewhere than in school in the countryside, an important place was that of libraries, reading rooms and community centres, where talks on history and subjects connected with fostering patriotism, and also relevant to daily life, were organised. The celebrations of national anniversaries connected with the history of Poland took place on a regular basis.

Ever new and varied forms of activities, apart from courses for the illiterate, were added to the offer. Complementary courses for women, as well as agricultural, horticulture, carpentry and construction work courses for men, were conducted.

By means of its activity, the Folk School Association exerted a significant influence upon the population of the countryside and small towns. It disseminated education and culture, and shaped national, social and political identity.

Keywords: Folk School Association, Lviv, education organised elsewhere than in school.